

6. Zapasko Ja. P., Isajevych Ja. D. Pam'jatky knyzhkovogo mystectva. Katalog starodrukiv, vydanyh na Ukraïni. – Kn.2, Ch.2. – L'viv: Vyshha shkola, 1984.

7. Istoriko–statisticheskoe opisanie Chernigovskoj eparhii. – Kn.2. – Chernigov, 1873.

8. Instytut rukopysu NBUV. – F.231. – Op.1. – Spr.152.

9. Isajevych Ja. D. Ukraïns'ke knygovydannja: vytoky, rozvytok, problemy. – L'viv: Instytut ukrai'noznavstva im. I. Kryp'jakevycha NAN Ukraïny, 2002. – 520 s.

10. Istorija ukrai'ns'koi' muzyky: V 6–ty tomah. – T.1: Vid najdavnyshykh chasiv do seredyiny XIX st. – Kyi'v: Naukova dumka, 1989. – 446 s.

11. Kagamlyk S. R. Kyjevo–Pechers'ka lavra: svit pravoslavnoi' duhovnosti i kul'tury. – Kyi'v: NPIKZ, 2005. – 552 s.

12. Ogijenko I. I. Svjata Pochai'vs'ka lavra / I. I. Ogijenko. – Kyi'v: Nasha kul'tura i nauka. 2004. – 440 s.

13. Rudakova Ju. Pochai'vs'ki vydannja latyns'kym shryftom abo z vykorystannjam latyns'kogo shryftu (1730–ti – 1830) // Drukarnja Pochai'vs'kogo Uspens'kogo monastyra ta i'i' starodruky. – K., 2011. – S.193–246.

14. Jasnynovs'kyj Ju. Ukraïns'ka ta bilorus'ki notno–linijni Irmoloi' 16–18 stolit': katalog i kodykologichno–paleografichne doslidzhennja. – L'viv, 1996.

Tregubenko T. M., head of the sector of the Youth Center for Cultural and Aesthetic Education of the Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), aleks.tregyb@gmail.com

Pochaiv monastery as the center of church musical culture (on the materials of liturgical editions of the XVIII century)

The attempt to appreciate the role and place of the Pochaiv Assumption Monastery in the musical culture of Ukraine on the materials of the liturgical editions of the Pochaiv printing house works of the eighteenth century, intended for the church singing, is made in the article. It is noted, that despite the presence of many works of domestic musicologists, devoted to the development of musical culture of the XVII–XVIII centuries, and a number of studies on the history of the Pochaiv Monastery, his role as the center of church music culture remains unexplored. The article deals with the liturgical editions of the Pochaiv prints: Servants, Mineyas, Triodians, Akathists, Irmolions, and other musical books. It is concluded, that Pochaiv monastery, thanks to the activity of its printing house, made a significant contribution to the development of musical culture and print art of Ukraine of the early modern times.

Keywords: Pochaiv Monastery, Uniate Church, Musical culture, Printing, Liturgy, Church singing.

* * *

УДК 373.3+37.011.3–05(477.83/.86)«18/19»

Мисак Н. Ф.,

кандидат історичних наук, доцент
кафедри філософії, Львівський національний
аграрний університет (Україна, Львів),
natalia_mysak@ukr.net

СОЦІАЛЬНО–ПРОФЕСІЙНИЙ ПОРТРЕТ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО УЧИТЕЛЯ У ГАЛИЧИНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Систематизовано відомості про народних вчителів як окрему професійну групу української інтелігенції Галичини наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Визначено кількісні характеристики педагогічних кадрів для початкових шкіл, зосереджено увагу на особливостях їх підготовки. Проаналізовано фахову діяльність народних учителів: мотиви вибору професії, суспільні вимоги до педагога, особливості просування по посадовій драбині, умови праці. Розглянуто проблему у системі взаємовідносин «вчитель – влада», зокрема акцентовано увагу на тотальному контролі шкільної адміністрації за діяльністю освітян. Охарактеризовано правове та матеріальне становище вчителів, зокрема питання пенсійного забезпечення, консолідації педагогів та їх організованої діяльності на початку ХХ ст. у боротьбі за покращення свого фінансового добробуту. Досліджено специфіку особистого життя вчителів, взаємозв'язок сімейного статусу і професійної діяльності, прояви гендерних відмінностей у освітянському середовищі.

Ключові слова: вчитель, педагогічна інтелігенція, народна школа, учительська семінарія, Крайова шкільна рада, Галичина.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у Галичині під впливом західноєвропейських тенденцій відбувається формування модерного суспільства, що характеризується ламанням стереотипів, переходом від станової до соціально–професійної стратифікаційної системи, в умовах якої одним із основних каналів вертикальних соціальних переміщень стає освіта. Формується новий ідеал людини – активна, цілеспрямована, дієва, самостійна особистість, що покладається лише на власні можливості, що творить себе сама. Стрижнем цього ідеалу є досягнення певного рівня освіти, а відтак і освіченості. Зростання престижності освіти зумовило зростання суспільного попиту на неї та заснування нових навчальних закладів, помітне збільшення освітянських сил.

Найчисельнішою групою української педагогічної інтелігенції були вчителі народних і виділових шкіл¹. Формування цієї соціально–професійної групи відбувалось у доволі неоднозначних обставинах. Попри постійне зростання попиту населення на освітні послуги, упродовж окресленого періоду в краї постійно спостерігався дефіцит українських педагогічних сил.

Українські народні вчителі як окрема соціально–професійна група в Галичині донедавна не викликала помітного інтересу у вітчизняних вчених. Вивчення окремих аспектів діяльності українських освітян здійснювалося в контексті розробки набагато ширшої проблематики – освітньої політики в краї чи розвитку шкільництва. Питання підготовки і професійної самореалізації українських педагогів висвітлено у дослідженнях Т. Завгородньої та Н. Кошелевої [15; 18]. Проблеми матеріального становища освітян присвячені праці Л. Шологон [26], М. Галіва [10]. Варто відзначити доволі вдалі спроби у розробці даної проблематики молоді львівської дослідниці А. Вараниці [7–8].

Мета статті – створити збірний соціально–професійний портрет українських народних учителів у Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., проаналізувати основні чинники, що впливали на формування цієї групи педагогічних працівників, охарактеризувати їх фахову діяльність, правове, соціальне і матеріальне становище.

Зміна соціальних функцій освіти у галицькому суспільстві на рубежі ХІХ–ХХ ст., реформи початкової і середньої школи зумовили кардинальну трансформацію соціальної ролі педагога, а особливо народного учителя. Сформувалася стала суспільна потреба у педагогічних працівниках, що вплинула на чисельне зростання цієї професійної групи. Розширилася мотиваційна база тих, хто обирав фах вчителя: від служіння на благо рідного народу, любові до дітей і покликання їх навчати, можливості здобути певний соціальний статус і матеріальну незалежність (особливо для жінок), більші перспективи для самореалізації завдяки освіті, продовження родинних традицій (у вчительських династіях) до безальтернативності (брак фінансових можливостей для продовження середньої освіти). Мотиви формувалися під впливом суспільної думки, яка дуже високо оцінювала соціальну роль педагога.

¹ Відповідно до закону про організацію народних шкіл від 1873 р. початкову систему освіти в Галичині складала 8 категорій навчальних закладів (8, 7, 6, 5, 4, 3, 2, 1–класні школи). Восьмикласні школи звичайно називались виділовими, решта – просто народними.

Упродовж досліджуваного періоду значно розширилася соціальна база вчителів. Доступ до освітянського фаху отримали вихідці з нижчих верств – діти робітників і селян. У структурі народних учителів вони становили приблизно 40% [7, с. 346–348].

Тогочасний соціум висував високі вимоги до освітянської професії, розуміючи які важливі функції здійснює вчительство у суспільно-політичному і культурному житті. В педагогічній літературі кінця XIX – початку XX ст. підкреслено, що призначення вчителя – підготувати політично свідоме молоде покоління, яке гідно репрезентуватиме й захищатиме інтереси свого народу. Головні якості, які мали допомогти педагогу в здійсненні його обов'язку, непохитний характер, сила волі, відповідальність, внутрішня правдивість, моральність і впевненість у собі, а ще розуміння свого призначення та свідомий (в жодному разі не легковажний) вибір професії. Досить вдало окреслила тогочасне суспільне сприйняття освітянської професії Р. Беднаж-Гжибек: «Досконале виховання є справою досконалого вихователя» [1, с. 277].

Становлення української педагогічної інтелігенції в Галичині відбувалося у досить складних умовах. Крайова адміністрація в галузі освіти проводила політику, яка не сприяла формуванню національно свідомої української інтелігенції. Пильна увага саме до народних учителів зумовлювалася тим, що місцем їхньої праці були початкові, як правило, сільські школи. Влада сприймала педагогів як потенційних носіїв загрози поширення серед населення національних ідей, адже вони мали змогу безпосередньо впливати на громадсько-політичну активність селян, займатися на селі просвітницькою діяльністю. Одним із дієвих інструментів формування лояльного до влади, політично інертного, позбавленого будь-якої громадської ініціативи вчителя була система педагогічної освіти в Галичині, представлена вчительськими семінаріями. Крайові, польські за своїм характером, органи влади і шкільної адміністрації вбачали постійну загрозу з боку інтелектуально розвинутих, національно свідомих учителів та їхнього впливу на українське населення Галичини, а тому намагалися контролювати формування особистості педагога ще в учительських семінаріях. Українські студенти зазнавали дискримінації при зарахуванні до закладів освіти, під час навчання рідною мовою¹. Загалом освітня система краю не стимулювала, а навпаки – гальмувала суспільні запити на підготовку педагогів. Вона була спрямована на виховання політично байдужих, обмежених у знаннях освітян, які мали стати пасивними виконавцями урядової політики. Будь-які спроби українських громадських організацій та депутатів покращити існуючу ситуацію в підготовці педагогів суттєво не впливали на стан справ. Це яскраво підтверджує статистика. У 1900 р. з 8134 учителів Галичини тільки 1803 (22%) були українцями [23]. В наступні роки, незважаючи збільшення педагогічних

¹ Австро-угорське освітнє законодавство не санкціонувало відкриття на галицьких землях учительських семінарій з українською мовою викладання. А з 1906 р. в Галичині набрала чинності сеймова ухвала, згідно з якою дозволялося засновувати лише польські або двомовні (т. зв. утравістичні) педагогічні школи. Тому в місцевостях компактного проживання українського населення діяли лише утравістичні учительські семінарії.

кадрів, чисельність українців фактично не змінювалася. Станом на 1910 р. їх кількість навіть не досягла 3000 осіб на 14739 всіх учителів краю [21].

Професійна діяльність народного вчителя залежала від посади, яку він обіймав, та кваліфікації. За займаною посадою педагоги народних шкіл поділялись на дійсних, тимчасових, вчителів надобов'язкових предметів (малювання, музика, співи, фізичне виховання тощо) та ручних робіт. Призначення на роботу відбувалося на конкурсній основі. На одну посаду обов'язково повинні були зголоситись щонайменше три кандидати. Якщо на місце претендувало менше осіб, то конкурс оголошувався вдруге. До початку XX ст. дійсних педагогів призначала Крайова шкільна рада² (далі – КШР), а інших вчителів – Окружні шкільні ради (далі – ОШР) [3, с. 38–41].

Перед призначенням на роботу шкільна адміністрація ретельно перевіряла кандидата. КШР вивчала його біографічні дані, обов'язково консультувалася про благонадійність претендента з Дирекцією поліції [4, с. 13]. Після затвердження на постійній посаді вчителі присягалися сумлінно виконувати свій обов'язок на освітній ниві, дотримуватись законів і шкільних приписів [24, с. 58]. А з 1907 р. випускники вчительських семінарій змушені були ще й скласти присягу вірою і правдою служити цісареві та його нащадкам, не вступати в товариства та організації, що своєю діяльністю становлять загрозу устрою монархії [16, с. 134]. Таким чином влада намагалася контролювати політичну активність педагога.

За кваліфікаційним рівнем народні вчителі поділялися на три групи: 1) з кваліфікаційним іспитом³, 2) з свідоцтвом зрілості з учительської семінарії, 3) без жодної кваліфікації. Кваліфікаційний іспит давав педагогу можливість здобути постійне місце праці з вищою платнею. Втім, КШР для економії бюджетних коштів надавала перевагу призначенню не «сталіх», а тимчасових вчителів, зазвичай без кваліфікації, необхідної для здійснення педагогічної діяльності. Тому в Галичині склалася диспропорція між чисельністю освітян з кваліфікаційним іспитом і тих, що призначені на дійсні посади. Наприклад, у 1910 р. в краї налічувалось 82,7% кваліфікованих педагогів, а на постійних місцях працювало лише 51,7%. Спостерігалася тенденція зростання чисельності тимчасових вчителів [2, с. 56–57].

З огляду на таку ситуацію отримання постійного місця праці часто супроводжувалося пошуком протекції з

² Крайова шкільна рада – вищий орган для контролю й управління школами в Галичині (1868–1921), підпорядковувалася Міністерству віросповідань і освіти. Її функції полягали в адміністративному управлінні початковими, середніми та фаховими школами, вирішенні кадрових питань, розробці навчальних планів, складанні річного бюджету навчальних закладів тощо. Крайовій шкільній раді підпорядковувались Окружні шкільні ради, які контролювали діяльність навчальних закладів на місцях.

³ Кваліфікаційний іспит давав можливість обійняти посаду дійсного вчителя. Екзамен могли складати випускники вчительських семінарій після проходження обов'язкової щонайменше дворічної (для виділових шкіл – трирічної) педагогічної практики. Іспит проводили спеціальні екзаменаційні комісії (їх склад за поданням КШР затверджував міністр віросповідань і освіти терміном на три роки), причому окремі для вчителів з українською і польською мовою викладання. Після закінчення іспиту вчителям видавалося кваліфікаційне свідоцтво із зазначенням мови викладання.

боку членів КШР, ОШР або інших впливових політичних діячів (депутатів Галицького сейму чи парламенту).

При призначенні дійсним учителем дискриміновано національно свідомих вчителів. Їм доводилося роками чекати постійного місця праці [14]. Так влада намагалася мінімізувати громадську і політичну активність педагога. КШР в українські школи на східних теренах призначала переважно некваліфікованих, часто польськокомовних вчителів. Це яскраво ілюструє статистика: у 1900/01 н. р. з усіх 1113 таких педагогів лише 293 навчали в західних шкільних округах і аж 820 у східних [20, с. 2].

Іноді КШР відверто оминала українських кандидатів при наданні сталих учительських посад. Так, у 1914 р. на вільні місця призначено близько 1 тис. педагогів, з яких – лише кільканадцять українців. В той же час шкільна влада відхилила 200 подань тимчасових вчителів–українців про переведення на постійну посаду, мотивуючи це відсутністю вакансій [18, с. 274].

Другу категорію освітян поповнювали випускники учительських семінарій, які склали матуру¹. Свідцтво зрілості дозволяло їм обіймати лише посади молодших або тимчасових вчителів [11, с. 373].

Вчителями без кваліфікації, як правило, були юнаки і дівчата після закінчення виділової школи або кількох класів гімназії. За відсутності відповідних кадрів їх призначали на роботу в початкові навчальні заклади. Такі освітяни переважно працювали в одно-, дво- та трикласних сільських школах.

Робота народного вчителя була складною, морально, психічно і фізично виснажливою, вимагала повної самовіддачі. Тижневе навантаження педагога початкової школи складало 30 годин, хоча за умови дефіциту учительських сил, доводилося працювати і понаднормово [3, с. 45]. Дещо меншим було навантаження директора й управителя, воно залежало від типу школи (народна чи виділова) та тривалості навчання у ній, коливалося від 12 до 26 годин [2, с. 58]. Під час виконання професійних обов'язків педагога потрапляли під контроль місцевих чиновників та громади, постійно змушені були дотримуватись всіляких приписів, заборон, дбати про свою репутацію. Прискіплива і всебічна опіка з боку різних інстанцій поступово придушувала будь–які прояви творчої ініціативи з боку вчителя, гальмувала його громадську активність і перетворювала на пасивного виконавця норм і урядових постанов.

Тотальний контроль за вчителями супроводжувався складними, подекуди нелюдськими, умовами праці. Часто сільські школи функціонували в аварійних або непридатних для навчання приміщеннях, які взагалі не відповідали елементарним санітарно–гігієнічним вимогам [25, с. 350]. Ще гіршою була ситуація зі службовим помешканням вчителів. Хоча законодавство й гарантувало педагогу забезпечення житлом, якість його не завжди відповідала допустимим для життя умовам. Як правило, житло знаходилося безпосередньо в приміщенні навчального корпусу. У випадку його відсутності з місцевого шкільного фонду виділялись кошти на винайм помешкання. Всі інші вчителі в містах отримували додаток на житло в розмірі 10% від платні [24, с. 76].

¹ Матура, матуральний іспит – іспит, який складали випускники середніх шкіл після закінчення навчання.

Важкі умови праці і побуту спричиняли високу смертність і поширення різноманітних, часто хронічних, захворювань серед учителів. Характерним для них явищем стали сухоти (туберкульоз), які в Галичині називали «вчительською хворобою» [25, с. 350–351].

Невід'ємною складовою соціальної характеристики народних учителів є аналіз їх матеріального забезпечення. Фінансове становище цієї категорії педагогів–працівників було найнижчим з–поміж усіх соціально–професійних груп у Галичині. Коріння такого явища слід шукати в низькій оплаті праці педагогів та освітній політиці крайової адміністрації.

Система нарахування заробітної платні народних вчителів в Австро–Угорській імперії була складною та заплутаною, залежала від чисельності громади, на території якої розташовувалась школа, освіти й кваліфікації педагога, посади, стажу. Найбільшу винагороду за свою працю отримували директори, управителі та вчителі виділових шкіл, значно меншу – старші вчителі народних шкіл, а платня молодших та сільських вчителів була просто мізерною. Освітнянська платня складалася з кількох частин: 1) посадового окладу, 2) активальних додатків, які призначались за кожні 5 років бездоганної й успішної служби, починаючи з моменту затвердження на постійній посаді; 3) «функційного» додатку, або додатку за управління (отримували директори або управителі шкіл). Сільським педагогам для обробітку і власного використання виділяли ще земельну ділянку [24, с. 75–76].

На початку ХХ ст. Галичина посідала останнє місце з–поміж усіх провінцій Австро–Угорщини за рівнем зарплати народних вчителів [13]. Освітняни, аби утримати сім'ю, змушені були шукати додаткові джерела прибутків: репетиторство, підготовка дітей до вступу в гімназію тощо [9, с. 143]. Не дивиною були й випадки голодної смерті або самогубства вчителів через матеріальну нужду. Сторінки преси час від часу рясніли новими повідомленнями про такі жахливі події [19, с. 367].

Однією із найболючіших соціальних проблем народних учителів було питання пенсійного забезпечення. На заслужений відпочинок педагог міг піти в будь–який час, але виплати в розмірі своєї останньої платні отримував лише за умови досягнення 40–річного трудового стажу [24, с. 125]. Варто зауважити, що в Галичині склалась парадоксальна ситуація – повна пенсія була доступною менш як 1% народних учителів, решта – просто не доживали [19, с. 367].

Матеріальна скрута змусила педагогів у середині 1890–х рр. розпочати боротьбу за свої права і гідне, фінансово забезпечене життя. Основні її форми – «петиційна війна», учительські віча, а вимога – зрівняння народних учителів в оплаті праці з державними службовцями трьох найнижчих рангів [6, с. 1]. Характерно, що під час боротьби за покращення фінансового становища польські й українські освітяни консолідували свої сили. Врешті–решт, у березні 1914 р. вони домоглися зрівняння розмірів платні народних вчителів і держслужбовців чотирьох найнижчих рангів.

Важлива складова портрета педагога – його особисте життя та родинні відносини. Сімейний статус освітянина залежав від посади, яку він обіймав, і матеріального становища. У Галичині з–поміж дійсних вчителів

одружених було втричі більше, ніж неодружених. Протилежна тенденція спостерігалася серед тимчасових педагогів – кількість самотніх учетверо перевищувала одружених. Учителі, зазвичай, обирали дружин у інтелігентному колі – в сім'ях службовців, духовенства, педагогів. На початку ХХ ст. зростає чисельність шлюбів, у яких обоє членів подружжя працювали в школі [2, с. 64].

Освітняні активно інтегрувались в українське інтелігентне середовище. Вони часто контактували з іншими педагогами, священиками, місцевими чиновниками, приятелювали між собою, відвідували одні одних на свята, родинні урочистості, гостювали під час літніх канікул. Також вчителі, особливо в містах, брали дедалі активнішу участь у житті української громади – відвідували театральні вистави, бали, літературні і музичні вечори, організовані українськими товариствами [9, с. 144–145].

Особливої уваги заслуговує гендерний аспект педагогічної праці. Учительки постійно стикалися з різними проявами гендерної дискримінації з боку влади й суспільства, які вважали основним призначенням жінки лише турботу про сім'ю та виховання дітей. Тому часто вчителькам доводилося ламати патріархальні стереотипи, що диктували їм роль матері і дружини [22, с. 46]. Місцем роботи вчительок були переважно сільські школи, в яких праця педагога найменше оплачувалася. Матеріальна скрута позбавляла жінок не лише можливості культурного розвитку, а часто й особистого життя. За твердженням М. Богачевської–Хомяк, до кінця ХІХ ст. «вчительки майже ніколи не одружувалися, бо працювали в початкових сільських школах, а в селах було важко знайти собі пару» [5, с. 96–97]. Ця тенденція продовжилася і на початку ХХ ст. Диспропорція у сімейному статусі між педагогами чоловіками і жінками вражала. З усіх галицьких учительок менш як 1/3 були сімейними і 2/3 – самотніми. Серед педагогів–чоловіків одружені складали аж 55,2% [2, с. СІП].

Незважаючи на це, чисельність учительок серед педагогів постійно зростала. Лише за 12 років – з 1890 до 1902 р. – їх частка збільшилася з 30 до 50,2% [17]. На початку ХХ ст. жіночий персонал у кількісному відношенні перевищив чоловічий. Втім, таке зростання відбулося за рахунок учительок польської національності. Чисельність українок, що працювали у народних школах, залишалася досить низькою. У 1900 р. в Галичині працювало лише 387 українських учительок, а це в 9 разів менше, ніж польських (3424) [12, с. 274].

Складне соціальне становище українських учителів супроводжувалося ще й їх правовою незахищеністю і дискримінацією за національною ознакою. За просвітницьку діяльність серед населення українських освітян негайно таврували як політично неблагонадійних, соціалістів, нігілістів, бунтівників й агітаторів, а КШР якнайшвидше намагалася обмежити їхній вплив на населення. Дієвим механізмом боротьби з політично активними педагогами були дисциплінарні слідства і покарання у формі догани, тимчасового або постійного позбавлення активального додатку, переведення в іншу школу, на іншу посаду, звільнення з роботи з правом поновлення або без нього [24, с. 76–77].

Українські освітяни першими з–поміж усіх професійних груп інтелігенції почали здійснювати

кроки по створенню власної фахової організації. Її засновано у Львові 1881 р. під назвою Руське педагогічне товариство (з 1912 р. – Українське педагогічне товариство). Організація зосередила свою діяльність на захисті прав українського населення в галузі шкільництва і наданні матеріальної та моральної допомоги українським вчителям. З 1889 по 1914 рр. вона видавала свій друкований орган – журнал «Учитель» [16, с. 60]. У 1905 р. у Галичині виникло ще одне товариство – «Взаємна поміч галицьких і буковинських учителів і учительок», що мало на меті всіяко сприяти покращенню добробуту українських освітян [18, с. 12].

Таким чином, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. педагоги народних шкіл були найчисельнішою фаховою групою української інтелігенції в Галичині. Це зумовлено кардинальною трансформацією соціальної ролі педагога, зростанням попиту на цю професію. Упродовж досліджуваного періоду розширилася соціальна база вчителів початкової школи за рахунок вихідців з робітничих і селянських сімей. Усвідомлення тогочасним суспільством важливості суспільної та культурної місії педагога зумовило підвищення кваліфікаційних та особистісних вимог до вчителя, трактування його як ідеалу для наслідування учнями. Становлення української педагогічної інтелігенції відбувалося у складних умовах польсько–українського політичного протистояння у краї. На формуванні фахової групи вчителів також позначилася політика шкільної адміністрації, яка прагнула виховати лояльного до влади, політично інертного педагога. Це гальмувало зростання чисельності українських освітян. З кінця ХІХ ст. і до 1914 р. в Галичині серед педагогічних працівників початкової школи українці становили заледве 20%.

Професійна діяльність, умови праці, фінансове становище й побут народного вчителя були складними. Це спричиняло погіршення здоров'я і високу смертність серед педагогів. Складності педагогічної праці позначались на сімейному статусі освітян, понад 60% яких були неодруженими. У педагогічному середовищі також спостерігались прояви гендерної дискримінації українських учительок. Така ситуація призвела до консолідації педагогів, створення ними перших національних професійних об'єднань і початку ними організованої боротьби за покращення свого становища.

Список використаних джерел

1. Bednarz–Grzybek R. Nauczyciel w polskiej myśli pedagogicznej XIX i początków XX wieku (wybrane aspekty) / R. Bednarz–Grzybek // W kręgu dawnych i współczesnych teorii wychowania: uczeń – szkoła – nauczyciel. – Kraków: Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej, 2012. – S.273–293.
2. Sprawozdanie c. k. Rady szkolnej krajowej o stanie wychowania publicznego w roku szkolnym 1910/1911. – Lwów, 1912. – 286 s.
3. Zbiór ustaw krajowych obowiązujących w zakresie spraw szkolnictwa ludowego w Królestwie Galicyi i Lodomerji wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem / Zestawień B. Baranowski. – Lwów, 1895. – 86 s.
4. Благий В. Шкільництво в Галичині на початку ХХ ст.: історико–соціологічний аспект / В. Благий. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. – 76 с.
5. Богачевська–Хомяк М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України, 1884–1939 / М. Богачевська–Хомяк. – К.: Либідь, 1995. – 424 с.
6. В справі народного учительства. Діло. – 1903. – Ч.215. – С.1–2.
7. Вараниця А. Про можливості просопографічного методу в дослідженні народних учителів Галичини другої половини ХІХ –

початку XX століття / А. Вараниця // Історичні та культурологічні студії. – Львів, 2014–2015. – Вип.7–8. – С.344–365.

8. Вараниця А. Учителі народних шкіл Галичини другої половини XIX – початку XX ст. в контексті польсько-українських відносин: мотиви і моделі поведінки / А. Вараниця // Польські студії. – К., 2015. – Вип.8. – С.83–102.

9. Воробкевич Т., Воробкевич А. Приватні щоденники про життя українського вчителства Галичини кінця XIX – першої половини XX ст. / Т. Воробкевич, А. Воробкевич // Буття в мистецтві: Збірник наукових праць і матеріалів на пошану Степана Костиюка з нагоди 80-річчя / Наук. ред. і упоряд. Л. Купчинська; Відп. ред. М. Романюк. – Львів, 2007. – С.141–150.

10. Галів М. Матеріальне забезпечення сільського вчителства Галичини у 1867–1918 рр. (на прикладі Дрогобицького повіту) / М. Галів // Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка. – Дрогобич, 2011. – Випуск двадцять восьмий. Історія. – С.47–63.

11. Гр. Про шкільництво народне в Австрії // Учитель. – 1891. – Ч.24. – С.370–375.

12. Грушевський М. С. Не даймося! / М. С. Грушевський // Його ж. Твори: У 50 т. / Голов. ред. П. Сохань. – Т.1: Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». – Львів: Світ, 2002. – С.274–276.

13. З шкільної статистики // Учитель. – 1904. – Ч.21. – С.330.

14. За народне шкільництво і учительство // Діло. – 1912. – Ч.185. – С.1.

15. Завгородня Т. Учителство в народних школах Східної Галичини / Т. Завгородня // Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. – К.: Знання України, 2010. – С.201–217.

16. Зайченко І. В. Проблеми української національної школи у пресі (друга пол. XIX – поч. XX ст.): навч. посіб. / І. В. Зайченко. – Львів, 2002. – 342 с.

17. Зі справоздання крайової Ради // Учитель. – 1899. – Ч.7. – С.98–99.

18. Коселева Н. В. Українське шкільництво і освітня політика крайової адміністрації та сейму в Галичині (1890–1914 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2002. – 17 с.

19. Л. В справі управління учительської платні // Учитель. – 1906. – Ч.24. – С.367–370.

20. Народні школи в Галичині в р. 1900/1901 // Діло. – 1902. – Ч.119. – С.2.

21. Приватний український мужеський учительський семінар у Львові // Діло. – 1912. – Ч.146. – С.1.

22. Савчук Б. Жінотство в суспільному житті Західної України (остання третина XIX ст. – 1939 р.) / Б. Савчук. – Івано-Франківськ: Лілея НВ, 1999. – 280 с.

23. Страшні цифри // Діло. – 1904. – Ч.226. – С.1.

24. Устава шкільна краєва о «відносинах правних стану учительського», ухвалена через Соім дня 3-го падолыста 1904 // Учитель. – 1905. – Ч.5. – С.57–59; Ч.6. – С.75–77; Ч.9. – С.123–125.

25. Учитель. Здоров'я і школа // Учитель. – 1908. – Ч.23 і 24. – С.349–352.

26. Шологон Л. Боротьба українських педагогічних організацій Галичини та Буковини за поліпшення матеріального становища вчителів в кінці XIX – на початку XX ст. / Л. Шологон // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – 2002. – Вип.5. – С.15–26.

References

1. Bednarz-Grzybek R. Nauczyciel w polskiej myśli pedagogicznej XIX i początków XX wieku (wybrane aspekty) / R. Bednarz-Grzybek // W kręgu dawnych i współczesnych teorii wychowania: uczeń – szkoła – nauczyciel. – Kraków: Wydzał Pedagogiczny Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej, 2012. – С.273–293.

2. Sprawozdanie c. k. Rady szkolnej krajowej o stanie wychowania publicznego w roku szkolnym 1910/1911. – Lwów, 1912. – 286 s.

3. Zbiór ustaw krajowych obowiązujących w zakresie spraw szkolnictwa ludowego w Królestwie Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem / Zestawił B. Baranowski. – Lwów, 1895. – 86 s.

4. Błahyi V. Shkil'nytstvo v Halychyni na pochatku XX st.: istoryko-sotsiolohichniy aspekt / V. Błahyi. – Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 1999. – 76 s.

5. Bohachevs'ka-Khomiak M. Bilym po bilomu: Zhinky v hromads'komu zhytti Ukrainy, 1884–1939 / M. Bohachevs'ka-Khomiak. – K.: Lybid', 1995. – 424 s.

6. V spravi narodnoho uchytel'stva // Dilo. – 1903. – Ch.215. – S.1–2.

7. Varanytsia A. Pro mozhlyvosti prosopohrafichnoho metodu v doslidzhenni narodnykh uchyteliv Halychyny druhoi polovyny XIX – pochatku XX stolittia. / A. Varanytsia // Istorychni ta kul'turolohichni studii. – Lviv, 2014–2015. – Vyp.7–8. – S.344–365.

8. Varanytsia A. Uchyteli narodnykh shkil Halychyny druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. v konteksti pol's'ko-ukrains'kykh vidnosyn: motyvy i modeli povedinky / A. Varanytsia // Pols'ki studii / Natsional'nyi universytet Kyievo-Mohylianska akademii. – K., 2015. – Vyp.8. – S.83–102.

9. Vorobkevych T., Vorobkevych A. Pryvatni shchodennyky pro zhyttia ukrains'koho vchytel'stva Halychyny kintsia XIX – pershoi polovyny XX st. / T. Vorobkevych, A. Vorobkevych // Buttia v mystetstvi: Zbirnyk naukovykh prats' i materialiv na poshanu Stepana Kostiuka z nahody 80-ricchia. – Lviv, 2007. – S.141–150.

10. Haliv M. Material'ne zabezpechennia sil'skoho vchytel'stva Halychyny u 1867–1918 rr. (na prykladi Drohobyt'skoho povitu) / M. Haliv // Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats' Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. – Drohobych, 2011. – Vypusk dvadtsiat' vosmyi. Istorii. – S.47–63.

11. Hr. Pro shkil'nytstvo narodne v Avstrii. // Uchytel'. – 1891. – Ch.24. – S.370–375.

12. Hrushevs'kyi M. S. Ne daimosia! / M. S. Hrushevs'kyi // Yoho zh. Tvory: U 50 t. / Holov. red. P. Sokhan'. – Lviv: Svit, 2002. – Т.1: Seriia «Suspil'no-politychni tvory (1894–1907)». – С.274–276.

13. Z shkil'noi statystyky // Uchytel'. – 1904. – Ch.21. – S. 330.

14. Za narodne shkil'nytstvo i uchytel'stvo // Dilo. – 1912. – Ch.185. – С.1.

15. Zavorodnia T. Uchytel'stvo v narodnykh shkolakh Skhidnoi' Halychyny / T. Zavorodnia // Vyscha pedahohichna osvita i nauka Ukrainy: istoriia, s'ohodennia ta perspektyvy rozvytku. – K.: Znannia Ukrainy, 2010. – С.201–217.

16. Zaichenko I. V. Problemy ukrains'koi natsional'noi shkoly u presi (druga pol. XIX – poch. XX st.): navch. posib. / I. V. Zaichenko. – Lviv, 2002. – 342 s.

17. Zi spravozdanna kraiovoi Rady // Uchytel'. – 1899. – Ч.7. – С.98–99.

18. Koshelieva N. V. Ukrains'ke shkil'nytstvo i osvittia polityka kraiovoi administratsii ta seimu v Halychyni (1890–1914 rr.): avtoref. dys ... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Lvivskiy natsional'nyi universytet im. Ivana Franka. – Lviv, 2002. – 17 s.

19. L. V spravi upravyl'nennia uchytel'skoi platni // Uchytel'. – 1906. – Ч.24. – С.367–370.

20. Narodni shkoly v Halychyni v r. 1900/1901 // Dilo. – 1902. – Ч.119. – С.2.

21. Pryvatnyi ukrains'kyi muzheskyi uchytelskyi seminar u Lvovi // Dilo. – 1912. – Ч.146. – С.1.

22. Savchuk B. Zhinotstvo v suspil'nomu zhytti Zakhidnoi Ukrainy (ostannia tretyna XIX st. – 1939 r.) / B. Savchuk. – Івано-Франківськ: Lileia NV, 1999. – 280 s.

23. Strashni tsyfy // Dilo. 1904. – Ч.226. – С.1.

24. Ustava shkil'na kraieva o «vidnosynakh pravnykh stanu uchytel'skoho», ukhvalena cherez Soim dnia 3-ho padolysta 1904 // Uchytel'. – 1905. – Ч.5. – С.57–59; Ч.6. – С.75–77; Ч.9. – С.123–125.

25. Uchytel'. Zdorovlie i shkola // Uchytel'. – 1908. – Ч.23 і 24. – С.349–352.

26. Sholohon L. Borot'ba ukrainskykh pedahohichnykh orhanizatsii Halychyny ta Bukovyny za polipshennia material'noho stanovyscha vchyteliv v kintsia XIX – na pochatku XX st. / L. Sholohon // Naukovyi zapysky Ternopil'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriia: Istorii. – 2002. – Vyp.5. – С.15–26.

Mysak N. F., PhD (History), Associate Professor of the Department of philosophy, Lviv National Agrarian University (Ukraine, Lviv) natalia_mysak@ukr.net

Socio-professional portrait of Ukrainian elementary school teacher in Galicia in the late XIX – early XX century

The article systemizes information about elementary school teachers as a separate professional group of Ukrainian intelligentsia in Galicia in the late XIX –

early XX century. It is defined the quantitative characteristics of pedagogical staff for elementary schools, and focused attention on the peculiarities of their training. It is analyzed the professional activities of elementary school teachers: motives of the profession choice, social requirements to the teacher; features of the advancement on a career ladder; working conditions. Article examines the problem in the system of relations «teacher – authority», particularly attention is focused on the total control of teachers activities by the school administration. Elementary school teachers' legal and financial situation is characterized, in particular, the pension's issues, consolidation of teachers and their organized activity in the early XX century in order to improve their financial well-being. The specificity of teachers' personal life, the relation between marital status and professional activity, gender differences in the educational environment are investigated.

Keywords: teacher, pedagogical intelligentsia, elementary school, teachers' seminary, Regional school Board, Galicia.

* * *

УДК 911.3:94+528.9:930.2(477.74)«1830–1914»

Нікічук В. С.,
магістр, Одеський національний
університет ім. І. І. Мечникова
(Україна, Одеса), vnichuk@ukr.net

ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ ТА КАРТОГРАФІЯ УКРАЇНИ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ОДЕСЬКИХ ВЧЕНИХ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

Досліджується становлення та розвиток історичної географії та картографії України одеськими дослідниками. Визначено роль наукових установ у дослідженнях історико-географічного напрямку. Прослідковується внесок у розвиток історичної географії та картографії України Ф. Бруна, А. Скальковського, О. Маркевича, А. Лебединцева, О. Рябінін–Склярєвського та Ф. Петруня.

Ключові слова: історична географія України, картографія, Ф. Брун, А. Скальковський, О. Маркевич та Ф. Петрунь.

В другій половині XIX – на початку XX ст. активізувалися дослідження в галузі історичної географії України, що було тісно пов'язано як з розвитком історичної науки – українистики, так і з створенням наукових центрів. На українських землях в межах Російської імперії їх було три – Одеса, Харків та Київ. В цих містах існували університети та наукові інституції. Так, ще на початку XIX ст. відкриваються університети у Харкові (1805), Києві (1834), згодом і у Одесі (1865).

Метою статті є дослідити місце історичної географії та картографії України в дослідженнях одеських вчених XIX – початку XX ст. Відповідно до мети поставленні наступні завдання, зокрема, виявити та охарактеризувати діяльність одеського осередку історико-географічних досліджень, пов'язати діяльність цього осередку із загальноукраїнським розвитком історичної географії, визначити тематику досліджень одеських вчених XIX – початку XX ст. та проаналізувати становлення історичної географії як академічної дисципліни.

Історія Новоросійського університету ґрунтовно досліджувалася у різні часи та кожне ґрунтовне видання присвячене ювілейним датам університету [18], але викладання в університеті історичної географії в роботі висвітлювалися досить побіжно. Комплексно досліджував діяльність дослідників історичної географії С. Трубочанінов, зокрема Ф. Бруна та Ф. Петруня [12; 8]. Окремими працями представлена біографія та науковий доробок А. Скальковського [5] та О. Маркевича [15].

Одеський центр історико-географічних досліджень в XIX – на початку XX ст. був представлений Одеським товариством історії та старожитностей (ОТІС), що виникло

в 1839 р. Спочатку це товариство, як і більшість інших товариств були переважно історичні, що спрямовували свою діяльність на пошуки, вивчення і збереження старожитностей, але поступово їх діяльність почала зосереджувалася на вивченні і описанні відповідних губерній – складанні історичних, статистичних, топографічних записок [1, с. 176]. Слід зазначити, що на відміну від академічних установ і навчальних закладів, такі товариства менше підлягали контролю з боку держави, що сприяло розвитку творчої ініціативи вчених та формуванню наукової і суспільної думки.

Значну роль у дослідженні Півдня України відігравало ОТІС, оскільки досліджувало історію земель південної частини України та Криму, а також мало право на археологічні розкопки. Починаючи з 1844 р. товариство заснувало друкований орган «Записки Імператорського Одеського товариства історії та старожитностей». На сторінках томів «Записок» можна доволі часто зустріти рубрику «Статистика», де наводилися статистичні матеріали краю. Характерно, що на початку статистичного огляду надавалася інформація історико-географічного характеру території станом на певний час. Зокрема, у 1867 р. наведено огляд кордонів Бессарабської області станом на 1816 р.: «К востоку границу заключает между устьями рек Дуная и Днестра составляют берега Черного моря; к западу прилегает она к Буковине, с севера отделяется от Херсонской и Подольской губерний рекою Днестр, с юга же от Молдавии рекою Прут и от Румелии Дунаем» [2, с. 175].

Наукові кола ОТІС були представлені одеськими вченими, що займалися у тому числі і історико-географічними дослідженнями. Серед таких дослідників, членів товариства варто відмітити Ф. Бруна (1804–1880), А. Скальковського (1808–1898), А. Лебединцева (1818–1898), О. Маркевича (1847–1903).

Характерною особливістю предмету досліджень одеських вчених XIX – початку XX ст. було вивчення переважно земель Південної України та суміжних територій. Слід відмітити, що на відміну від західноукраїнських істориків, вони не торкалися визначення етнічних меж майбутньої української території та не акцентували увагу на суто українські території або географію України. Їх дослідження були переважно краєзнавчого характеру. Вивчаючи регіон Південної України, одеські дослідники включали до нього і територію Бессарабії, підкреслюючи регіональні особливості цих територій. Хоча, не менш важливим є те, що дослідники розглядали цей регіон в контексті Російської імперії.

Проблематика визначення кордонів зустрічається у роботах багатьох істориків, які досліджували історію Південної України, адже перше на що вони звертають увагу – це де саме проживало населення чи які землі входили до складу тієї чи іншої держави, тощо. Так, одним із таких дослідників, який звернув увагу на визначення меж «Ханської України» був А. Лебединцев. Дослідник у своїй праці основну увагу звертає на православне населення, його вірування та храми і це зрозуміло, адже був церковною постаттю. Проте, на початку дослідження автор акцентує увагу саме на історико-географічне розташування Ханської України. «Об Ханской Украине нигде не упоминалось, ни в летописях, ни в трактатах. Мы встретили ее в